

ТУРКИСТОНЛИК АЁЛЛАРНИНГ СИЁСИЙ МАҚОМИ

М. М. Инагамова,

юримдик фанлар номзоди, доцент (ТДТрУ)

Н. Ю. Жўрабоев,

тарих фанлари номзоди, доцент (ТДТрУ)

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Шарқ аёлларнинг сиёсат саҳнасидаги ўзига хос ўрни, давлат бошқарувидаги иштироки, айрим сиёсий масалаларни ҳал этишидаги зукколиги, подшоҳларга яқин маслаҳатчи, шу билан бирга, садоқатли ёр, оқила, олима ва ижодкор бўлганликлари мавжуд тарихий манбалар асосида ёритиб берилган.

Калит сўзлар: тарих, сиёсат, Туркистон, “Бухоро тарихи”, Ибн Арабшоҳ, Низомиддин Шомий, Шамсиддин Камолиддин, Амир Темур, Бибихоним, Гавҳаршодбегим, Хонзодабегим, Гулбаданбегим, Нуржаҳонбегим, Аржумандбону, Жаҳоноробегим, Мохчучукбегим, Қутлуғ Туркон Оғобегим, Султон Бахтбегим, Робия Султонбегим, Зебунисобегим, Нодирабегим, Қурбонжон додхоҳ.

АННОТАЦИЯ

В данной статье подчеркивается место восточных женщин в политической жизни страны, их участие в государственном управлении, умение находить правильные решения политических вопросов, что позволяло быть им советниками правителей и в то же время быть лояльными, интеллигентными, ученными что подтверждают многочисленные исторические источники.

Ключевые слова: история, политика, Туркестан, «История Бухара», Ибн Арабшах, Низамиддин Шами, Шамсиддин Камолиддин, Амир Темур, Бибиханум, Гавхаршадбегим, Ханзадабегим, Гулбаданбегим, Нурджаханбегим, Арджуманбану, Мохчучукбегим, Туркан Оғабегим, Султан Бахтбегим, Рабия Султанбегим, Зебунисабегим, Надирабегим, Курбанджон додхоҳ.

КИРИШ

Кўхна мозийдан хабар берувчи тарих саҳифаларини варақлар эканмиз, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркаклар билан бир қаторда буюк жасорат соҳибаларининг номлари ҳам тараннум этиб келинганини гувоҳи бўламиз. Маълумки, аёллар орасидан шавкатли ҳукмдорлар, оқила маслаҳатгўйлар, етук донишмандлар, забардаст олималар, зукко ижодкорлар

етишиб чиққан. Хусусан, массагетлар ҳукмдори Тўмарис, қадимий Пальмиранинг ҳукмрони Зиновия, испан қироличаси Изабелла, арман маликаси Тамаралар ўз даврининг етук сиёсатдон ҳукмдорлари бўлганлар. Гарчи бундай ҳукмдор, олима, шоира ва донишманд аёллар Фарбда бармоқ билан саналса-да, Шарқ мамлакатларида уларни кўплаб учратиш мумкин.

Ўрта асрлар Марказий Осиё давлатчилиқ саҳифаларида аёлларнинг сиёсатдаги ўрнига доир дастлабки маълумотлар тарихчи Абу Бакр Муҳаммад Жаъфар ан-Наршахийнинг “Бухоро тарихи” номли асарида учрайди. Хусусан, асарнинг 3-қисмида Бухорога подшоҳ бўлган хотун ҳақида гап боради. Муаллифнинг ёзишича, бу хотун Бидун Бухорхудод ўлдирилганидан кейин (680 й.) Бухоро тахтига ўтириб, 680-695 йилларда ҳукмронлик қилган. Ана шу подшоҳ аёлнинг юргизган сиёсий ҳаёт тарзини таърифлар экан, Наршахий куйидагиларни қайд этади: “Унинг даврида араблар Бухорога кела бошладилар; ҳар гал келганларида хотин улар билан сулҳ тузар ва мол берар эди. Айтишларича, унинг даврида ундан кўра донорок биронта ҳам киши бўлмаган; у донолик билан ҳукмронлик қилар ва халқ унга итоатда эди. Унинг одати шундай эдики, у ҳар куни отга миниб, Бухоро ҳисори дарвозасидан ташқари чиқар ва «Алаффурушлар дарвозаси» деб аталган Регистон дарвозасига келиб тахтга ўтирар, унинг олдида эса ғуломлар, хожасаролар, яъни бичилган қуллар ва улуғ кишилар турар эдилар. У қишлоқ аҳолиси учун шундай қоида ўрнатган эдики, ҳар куни деҳқонлар ва маликзодалардан икки юз нафар йигит заррин камар боғлаб, қиличларини осиб хизматга ҳозир бўлиб, узоқроқда туришар, хотин ташқарига чиққач, ҳаммалари уни олқишлашар ва икки сафга тизилишар эди; хотин эса подшоҳлик ишлари билан машғул бўлар, яхшиликка даъват қилиб, ёмонликдан қайтарар, истаган кишисига сарпо кийгизиб, истаган кишисига жазо берар эди”. [1]

Тарихчи-шарқшунос олим Шамсиддин Камолиддин томонидан келтирилган ушбу маълумотлар мазкур даврга оид тасаввурларимизни янада кенгайтиради. Унинг ёзишича: “VI-VII асрларда Туркистоннинг Самарқанд, Бухоро, Шош, Фарғона, Панжикент, Сағаниён ва бошқа вилоятларида зарб этилган мис тангаларда подшоҳнинг сурати билан бирга маликанинг сурати акс эттирилган. Шуниси диққатга сазоворки, бу типдаги, яъни подшоҳлар ва маликалар сурати туширилган тангалар VI-VII асрларда фақат Туркистон ва Византияда муомалада бўлган. Бу эса Византия империясида маликаларнинг тутган ўрни қандай юқори бўлса, Туркистонда ҳам худди шундай бўлганлигидан гувоҳлик беради”. [2]

Айниқса, Темур ва темурийлар даврида яшаб, у ёки бу тарзда сиёсий фаолият юритган аёллар тўғрисидаги маълумотлар эса ғоят диққатга сазовордир. Амир Темурнинг рафикаси – Сароймулкхоним (1341-1408, Бибихоним), Ҳиротда Шохрух Мирзонинг (1377-1447) рафикаси – Гавҳаршодбегим (1379-1457), Умар Шайх Мирзонинг (1456-1404) тўнғич қизи – Хонзодабегим (1477-1544), Заҳриддин Муҳаммад Бобуршоҳнинг (1483-1530) қизи Гулбаданбегим (1523-1603), Жаҳонгир Шохнинг (1569-1627) хотини – Нуржаҳонбегим (1577-1645), Шох Жаҳоннинг қизи – Жаҳон Оробегим (1614-1681) ва бошқалар шулар жумласидандир. Шу ўринда мазкур аёллар ҳақида алоҳида-алоҳида тўхталиб ўтсак, бу фойдадан ҳоли бўлмаса керак.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Амир Темурнинг суюкли хотини *Сароймулкхоним* номи тилга олинганда кўз ўнгимизда, давлат ва жамият ишларида арбоблик даражасида юксалган, ҳар қандай эркак сиёсатчи ҳавас қилса арзигудек доно ва тадбиркор аёл намоён бўлади. Соҳибқирон Амир Темурнинг ҳарбий юришларида Сарой Мулкхоним кўпинча бирга юрган. Тарихий манбаларнинг яқдиллик билан берган маълумотларига кўра, ўта зийрак, тадбиркор Сароймулкхоним салтанатни бошқаришда вужудга келган айрим муаммоларни ҳал қилишда ўзининг оқилона маслаҳатлари билан фаол қатнашган. Амир Темур Сарой- мулкхонимга ошқора бўйсунмаса-да, бироқ унинг оқилона маслаҳатларига ўзида қандайдир эҳтиёж сезиб турган.

1404 йили Самарқандда бўлиб ўтган тадбирлардан бирида Сарой Мулкхонимни кузатиш имкониятига эга бўлган испаниялик элчи Руи Гонсалес де Клавихо уни шундай таърифлайди: “Сароймулкхонимни тахминан уч юз нафар аёл кузатиб келарди. Сароймулкхоним Амир Темур ҳузурига кириб келади ва хукмдор ёнидан бир оз пастроқдаги тахтдан жой олади”. [3] Демак, Сароймулкхоним Амир Темур ҳарамининг бош бекаси, саройдаги катта нуфузга эга шахс бўлган. У ҳақида сўз кетганда, оммабоп адабиётда унинг меъморчилик, ободончилик соҳасидаги фаолиятига урғу бериш одат тусига кирган. Ҳақиқатдан ҳам Амир Темур давлатимизни бошқарган давр нафақат бизнинг халқимиз, балки Шарқ мамлакатлари тарихида ҳам кўплаб бунёдкорлик, ободончилик ишлари амалга оширилгани билан ажралиб туради.

Мазкур жараёнда Сароймулкхонимнинг ҳам ҳиссаси бўлган. Чунончи, Самарқандда унинг саъй-ҳаракатлари билан олий даражадаги бино – мадраси қурилган. [4] Сароймулкхонимнинг мавқеи унинг фақатгина Амир Темурнинг хотини, давлатнинг бош малакаси бўлганлиги билангина белгиланмаган. Эрининг ўлиmidан сўнг юзага келган мураккаб вазиятда қандай иш тутиш

борасида амир Шайх Нуриддин ва бошқа амирлар кенгаш қилганлари маълум. Хориж давлатлар вакиллари билан ҳам бемалол мулоқатда бўла олиш қобилятини ва ҳуқуқини ўз мисолида синаб кўрган испаниялик элчи Клавихо ёзишича, унинг май ичмаслигини эшитган Сароймулкхоним элчини ҳузурига чақириб, узоқ вақт ушбу масалада у билан баҳс юритган экан. [5] Демак, Амир Темур давлатида бу каби ҳуқуқ манбаларининг мавжудлиги, уларнинг ҳаракати, бажарилиши ва риоя қилиниши устидан қаттиқ назоратнинг бўлиши, шубҳасиз, қонунчиликни мустаҳкамлашга хизмат қилган. Шу ўринда мазукр аёллар ҳақида алоҳида-алоҳида тўхталиб ўтсак, бу фойдадан ҳоли бўлмаса керак,

Гавҳаршодбегим Амир Темурнинг тўртинчи ўғли Шохруҳ Мирзонинг суюкли катта хотини бўлиб, тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Гавҳаршодбегим юксак дид-фаросатли, оқила, тадбиркор, суҳандон, бир сўзли – қатъиятли, ҳусн бобида ҳам беназир аёл бўлган. Табиатан диндор Шохруҳ Мирзо кўп вақтини тоат-ибодат ва китоб мутолаасига сарфларди. Салтанат, девон ишларини ўқтам ва тадбиркор хотини Гавҳаршодбегим бошқарарди. Бу зийрак аёл қайнотаси Амир Темур вафотидан сўнг, секин-аста салтанат ишларини ўз қўлига олди. Зотан, Шохруҳ Мирзонинг ўзи ҳам хотини Гавҳаршодбегимнинг донолигига тан берар, салтанатни бошқаришда оқилона ва тадбирли маслаҳатларига эҳтиёж сезиб турарди. Шу боис, салтанатга доир кўпгина ишлар маликанинг назар-эътиборига ҳавола қилинган. Вилоятларга ҳоким тайинлаш, қўшинга саркарда белгилаш, ҳатто кимга қандай инъом ва кимга қандай жазо бериш масалалари ҳам маликанинг инон-ихтиёрида бўлган.

Хусусан, 1440 йил 6 майда машҳур Ҳирот тарихчиси (кейинчалик сарой тарихчиси) Фасих Аҳмад ибн Жалолиддин Муҳаммад Ҳавофий (1375–1442) малика Гавҳаршодбегимнинг ғазабига учраб, икки мартаба қисқа муддатли қамоққа ҳукм қилинади. [6] Табиатан ватанпарвар, билимдон ва зукко Гавҳаршодбегим мамлакат равнақи йўлида тинмай ғамхўрлик қилади. Унинг дастурида маданий ва маърифий ҳаёт биринчи ўринда бўлиб, Ҳиротдаги жуда кўп қурилиш ишларига раҳномолик қилди. Хусусан, Ҳиротда иккита катта мадраса «Дорушшифо» номли касалхона, «Дорулҳадис» номли хонақоҳ, кутубхона ва мақбара қурдирган. Айни вақтда, хусусий мулкдор, давлатманд кишиларга хайрия тариқасида қурилишлар бунёд этилишига ижозат берилган ва рағбатлантириб турилган.

Хонзодабегим Умар Шайх Мирзонинг (1456–1494) қизи, Заҳриддин Муҳаммад Бобур Мирзонинг опаси. У 1478 йилда Андижонда туғилган. Унинг онаси – Қутлуғ Нигор хоним Тошкент хони Юнусхоннинг қизи эди. Тарихий манбаларнинг шоҳидлик беришича, Хонзодабегим дид-фаросатли, ўткир

зеҳнли ва ақл-заковат соҳибаси бўлган. Хонзода бегим Бобур Мирзо ва унинг ўғли Ҳумоюншоҳ саройида маслаҳатчи вазифасини бажарган.

Гулбаданбегим Заҳириддин Муҳаммад Бобуршоҳнинг Дилдор бегим исмли хотинидан туғилган учинчи қизи бўлиб, ўз замонасининг оқила, донишманд аёлларидан бўлган.

У жияни Жалолиддин Акбар подшоҳнинг «Фирдавс макон ва жаннат ошён Ҳазрат ҳақидаги воқеалардан нимаики билсангиз, ёзингиз», — деган ишорасига мувофиқ, «Ҳумоюннома» номли ажойиб ва муҳим тарихий асарини ёзишга киришади. «Ҳумоюннома» Бобур подшоҳ билан Ҳумоюн подшоҳнинг ҳаёт тарзи ва саргузаштларининг мухтасар тарихи бўлиб, мантиқан «Бобурнома»нинг давомидир. Бу асарнинг муҳимлиги яна шундаки, «Бобурнома» асаридаги айрим воқеаларнинг келиб чиқиш сабаблари мукамал очиб берилади. [7] *Гулбаданбегим* ўз асарида сарой аҳлининг ҳаёт тарзи, шунингдек, тарихий асарларда учрамайдиган Бобур подшоҳ хонадонининг нозик хусусиятлари, оилавий шароитлари, тўй ва аза билан боғлиқ удумлар, уй-рўзгор асбоблари, кийим-кечак турлари каби жиҳозлар ҳақида муфассал ҳикоя қилади. Аммо, афсуски, асарнинг охириги қисми ўша замоннинг суронли йилларида йўқолиб кетган.

Нуржаҳонбегим Ҳиндистонда ҳукмронлик қилган Бобурий шахзодалардан учинчиси – Жаҳонгиршоҳ (Салим, 1569 – 1627)нинг иккинчи хотинидир. Тарихий манбаларнинг берган маълумотига кўра, *Нуржаҳон- бегимнинг* ҳақиқий исми *Меҳринисо* бўлиб, асли келиб чиқиши Эрондан бўлган. *Меҳринисо* ўз гўзаллиги, зийраклиги, фаросатли ва тадбиркорлиги туфайли фақат Жаҳонгиршоҳни эмас, балки сарой аҳлини ҳам ўзига ром қилади. Эндиликда уни *Меҳринисо* эмас, *Нурмахал* (Саройнинг нури) деб, кейинчалик эса жаҳоннинг нури, яъни *Нуржаҳон* деб атайдилар. *Нуржаҳон- бегим* Жаҳонгиршоҳ салтанатида доно маслаҳатчи, нозиктаъб шоира, бир неча хил хуш таъм, лазиз таомлару хона безакларини яратади. Манбаларда қайд этилишича, *Нуржаҳонбегим* кейинроқ давлат ишларини Жаҳонгиршоҳ номидан бошқарган. Подшоҳ фармонларига унинг ҳам имзоси қўйилган, тангаларда ҳам *Нуржаҳон* номи зикр қилинган. Етим қизларнинг тўйини ўтказиб берган. Отаси Мирзо Ғиёснинг бош вазир, акаси Осифхоннинг саройидаги йирик мансабни эгаллашига ёрдам кўрсатган. Жаҳонгиршоҳ вафотидан сўнг тахтни куёви Шаҳриёрга олиб беришга ҳаракат қилган. Шоҳжаҳон тахтни эгаллаганидан сўнг, Лоҳурда Жаҳонгиршоҳ мақбарасини ва Аграда отасига атаб Эътимодуд-Давла мақбараларини қурдирган. [8]

Тарихий манбаларнинг берган хабарига кўра, Жаҳонгиршоҳ суюкли хотини Нуржаҳонбегим шарафига «Нури Жаҳон» деб аталган ўн икки граммли олтин танга зарб эттирган.

Аржумандбону тахминан 1594 йилда Машҳадда туғилган. У асли эронлик бўлиб, бобоси ва ота-онаси камбағаллик юзасидан Ҳиндистонга кўчиб келиб, Акбаршоҳ мулозиматиغا хизматга киради. 1611 йилда Аржумандбонунинг аммаси Нуржаҳон (Меҳринисо) Жаҳонгиршоҳга турмушга чиққач, Аржумандбонунинг бобоси Ётимод-уд Давлат бош вазирлик мансабига, отаси Ётиқодхон (Осафхон) эса сарой бошқарувчиси лавозимиغا кўтарилади. 1613 йили 19 ёшли Аржумандбону 21 ёшли шахзода Хуррамга (Шоҳ Жаҳон) турмушга чиқади. Ўтқир ақл- идрок ва дид-фаросат соҳибаси бўлган Аржумандбону тез кунда тадбиркорлиги, нозик табиати, иффати ва тенгсиз ҳусн-латофати билан сарой аъёнлари ўртасида катта эътибор қозонади. Хусусан, Жаҳонгиршоҳ Аржумандбонуни ниҳоятда эъзозлаган, чунки Жаҳонгиршоҳ билан шахзода Хуррам ораларида вужудга келган айрим келишмовчиликларни Аржумандбону ҳал қилишга киришар ва бу ишнинг уддасидан чиқарди. Табиийки, бундай эзгу хизматлари эвазига ҳар икки томоннинг илтифотиغا сазовор бўлади. Шунинг учун бўлса керак, кўп ўтмай саройда Аржумандбону – Мумтоз Маҳал бегим (Саройнинг кўрки) дея атала бошланди. Аржумандбонуга берилган ушбу ном унга шон-шуҳрат келтириб жаҳонга машҳур қилди ва номи тарих саҳифаларига кўчди.

1628 йил февралда эри Шоҳ Жаҳон тахтга ўтиргач, ёш малика Мумтоз Маҳалбегим салтанат ишларида унга ёрдамлашиб, режалик маслаҳатлари билан ҳукмдорни тўғри йўлга бошлади. Саройда у маслаҳатчи ва муҳрдорлик лавозимида эди. Мумтоз Маҳалбегим яхши кунларда ҳам, оғир дамларда ҳам, ҳарбий сафарларда ҳам эрига вафодор ёр, содиқ ҳамроҳ ва жафокаш ҳамдард бўлди. У қисқа умри давомида 14 нафар фарзанд кўрди. Мумтоз Маҳалбегим ўлим олдидан ўз болалари билан видолашаркан, Шоҳ Жаҳоннинг аҳволидан хабардор бўлиб, унга ғамхўрлик қилиб туришни ўзининг катта қизи – Жаҳон Оробегим зиммасига юклайди. Шоҳ Жаҳон севикли рафиқаси Мумтоз Маҳалбегимнинг васиятларига тўла амал қилади Зотан, у кейинги 36 йиллик умри давомида уйланмай ўтади. Мунис ва вафодор рафиқасининг номини абадийлаштириш мақсадида, унга атаб ялтироқ оқ мраммрдан ҳашаматли мақбара қурдиради.

Агра шаҳридаги улкан мақбаранинг қурилишига йигирма минг мутахассис уста ва ишчилар жалб қилиниб, 18 йилда қуриб битказилди. Бу улуғвор обида — «севги ва вафо» қасрининг қурилишига 40 миллион рупия

маблағ сарфланган. Мақбара қуриб битказилгач, мархума Мумтоз Маҳал-бегимнинг хокини кўчириб келтириб дафн этишди. Ушбу улуғвор ҳашаматли мақбарани Мумтоз Маҳалбегим бошига кийдирилган тож рамзида «Тож Маҳал» деб атадилар. [9]

Жаҳон Оробегим (1614 й.) Шоҳ Жаҳоннинг катта қизи. Шоҳ Жаҳоннинг тахтга ўтириш маросимида Жаҳон Оробегим учун отаси унга 40 минг дона ёқут жавоҳир инъом этиб, яна йилига 600 минг рупия миқдорида нафақа белгилаган. Жаҳон Оробегимнинг жисми исмига монанд бўлиб, хусн-латофатда, ақл-идрокда ва илму одобли ва гўзал ғазаллар битарди. Шоҳ Жаҳон бу қизига алоҳида меҳр ила қарарди. У Мумтозбегимдан қолган барча бойлик ва мулкларни шу қизига топширади. Оқила Жаҳон Оробегим оилада ака-укалар ўртасидаги келишмовчилик, ҳатто отаси билан укаси Аврангзеб ораларида келиб чиқадиган можароларни усталик билан бартараф қилишга моҳир эди. Унинг саройда обрў-эътибори орта бориб, аста-секин онаси Мумтоз Маҳалбегимнинг мавқеини эгаллай бошлади. Зотан, Жаҳон Оробегим салтанат ишларини бошқариш, ички ва ташқи сиёсат, дипломатия масалаларида отасига фойдали маслаҳатлари билан ёрдамлашар эди. Унда бобокалони Бобуршоҳга ўхшаш меъморчилик ва ободончилик ишларига қизиқиш ва ҳавас катта эди. Бинобарин, Аграда қурилган жомеъ масжидининг тархи (лойиҳа) Жаҳон Оробегимнинг қаламига мансубдир. У Деҳли, Сураат, Амбола, Беҳал ва Панипат шаҳарларида карвонсаройлар қурдирди, Лоҳурда эса оромбахш катта боғ бунёд эттирди.

Жаҳон Оробегим мамлакатдаги ғариб-ғурабо ва фақирларга моддий ёрдам уюштириб, камбағаллар учун уй-жойлар қурдирди. Шунингдек, Кашмирда «Пари Маҳал» (Парилар саройи) номли ажойиб боғ барпо қилди, Шаҳдхонободда Алимарлонхон ариғини қаздириб, нақшкор ҳовуз қурдирди. Жаҳон Оробегим «Рисолайи соҳибия» (Дўстлик ҳақида рисола) асарининг муаллифидир¹. Жаҳон Оробегим гарчи шоҳ қизи бўлса-да, табиатан камтар ва олий ҳимматлилиги туфайли бойлик ҳамда шон-шуҳратларга қизиқмаган.

Келтирилган маълумотларга асосланиб, Темурий маликаларнинг давлат бошқарув ишларида маслаҳатчи, сиёсат, адабиёт ва ижтимоий соҳаларда эркин фаолият юритиб, тўғри қарорлар қабул қилганликлари ҳақида хулоса қилиш мумкин.

Мазкур даврда нафарқат Амир Темур давлатидаги аёллар, балки, мамлакатнинг бошқа аёллари барча соҳаларда фаол бўлишган. Жумладан, Амир Темур сипоҳрни яроғ-аслаҳалар, маош ва бошқа зарур нарсала билан

таъминлага алоҳида эътибор берди. Жангчиларнинг хизматларини кадрлади ва ўзини кўрсатганларга «Баҳодур» унвонин таъсис этди. Ҳатто, ҳарбий хизматга бир неча минг аёлларни ҳам жалб қилиб, уларга уруш техникасидан сабоқлар берди. Бу ҳақда жонли гувоҳ бўлган Ибн Арабшоҳ шундай ёзади: «Темур лашкарлари орасида аёллар ҳам бўлиб, улар душман билан бўлган тўқнашувларда матонат кўрсатар эдилар. Найза санчишда, қилич ўйнатишда ва камондан мўлжалга олишда моҳир эркаклардан кўра устароқ эдилар». Кўриниб турибдики, Ватанга содиқлик ва жанговарлик ғоялари аёлларда ҳам юксак даражада бўлган.

Моҳчучукбегим. У Бобурнинг ўғилларидан бири Комрон Мирзонинг рафиқаси бўлган. Комрон мирзо маликаси Моҳчучукбегимни севиб, ҳурмат қилиб, вафо кўрсатиб, ғоят эъзозлаган. Малика ҳам отанинг уйидаги роҳату фароғат, тинч-тотув ҳаётни тарк этиб, отасининг буйруғи ва илтимосларига бўйсунмай, кўзи ожиз ва шоҳликдан тушган эрига эргашиб, сўнгги дамгача унинг ҳамдами бўлган.

Моҳчучукбегим эри Комрон мирзодан шунчалик меҳр-садоқат, вафо-садоқат, айниқса, севгини кўрган эканки, эрга содиқликни ота-онанинг меҳридан устун қўйиб, йўл азоби ва бундан кейинги оддий фақирона ҳаётни, шоҳона яшашдан афзал билган. Умрининг сўнгигача Комрон мирзонинг ёнида қолган. Ҳамда турмуш ўртоғининг вафотидан сўнг фироқига чидай олмай вафот этган. Буларнинг барчаси Комрон Мирзо севгисининг улуғворлиги ҳамда бунга жавобан Моҳчучукбегимнинг садоқати рамзи бўлганлиги шубҳасиздир. «Тарихи Синд» деган асарда булар ҳақида янада қимматли маълумотлар учрайди. [10]

Қутлуғ Туркон оғо (1331 1383). Амир Темурнинг опаси. Амир Довудбек дуғлатнинг хотини. Маълумки, соҳибқирон 1360 йиларнинг бошларида ғанимлари таъқиби туфайли Самарқандга келиб, Қутлуғ Туркон Оғо уйида 48 кун турган. 1375 йил Соҳибқирон Ўзганда Дилшод оғога уйланган чоғда Қутлуғ Туркон Оғо нўёнлар ва амирлар билан тўйга етиб келган. Низомиддин Шомийнинг ёзишича, 1383 йил Дилшод оғо вафотидан бир неча кун ўтгач, «ўзининг хайрли ишлари, инъому эҳсони билан замонаси хотинларидан ўзган, ўз холис молларидан мадрасалар, хонақоҳлар қурдирган, ҳар нав эзгуликлари билан жаҳон халқига фойда етказган улуғ хотун — Амир Соҳибқироннинг опаси Қутлуғ Туркон оғо вафот этган. Бундан соҳибқирон бундан қаттиқ изтиробга тушган. Бир неча муддат мамлакат ва давлат ишлари билан шуғулланмай қўйган. [11]

Қутлуғ Туркон Оғо ниҳоятда доно ва заковатли аёл бўлган. Амир Темур барпо этган кўп бинолар унинг маслаҳати билан ишланган. Шарафуддин Али Яздийнинг ёзишича эса, Қутлуғ Туркон оғо юксак эътибор билан Қусам ибн Аббоснинг мазорига яқин жойга дафн қилинган..

Султон Бахтбегим. Амир Темурнинг қизи. У соҳибқироннинг суюкли хотини Улжой Туркон Оғодан туғилган. Улжой Туркон Оғо Чигатой хонларидан Амир Қазағоннинг набираси, Балх амири Амир Хусайннинг сингилиси бўлган. “Зафар йўли” китобида бу ҳақда шундай дейилади: “Бир куни мен улусдагиларнинг маслаҳати билан Амир Қазағоннинг мажлисига бордим, чунки отам қариб, улус билан муомала қилишга ожиз эди. Унинг ўрнига Амир Қазағон билан суҳбат қилдим, сўзларим таъбига мос тушди ва мен билан узоқ гаплашди, сўнг, тўсатдан менгаўз набирасини никоҳлаб берди”. Тарихда Амир Темур Қозоғон вафот этганида (1357-58) унинг жанозасига боргани ва ўшанда Туркон Оғони кўриб, унга кўнгил кўйгани ҳақида маълумотлар ҳам учрайди.

Амир Темур ва Амир Хусайн мўғулларга қарши биргалашиб курашган йилларда Улжой Туркон Оғо ҳамини эри билан бирга бўлаган ва машаққатли оғир кунларни бошдан ўтказган. Амир Хусайн феълидаги худбинлик, давлатга, бойликка ўчлик қутқуси баланд келганида ўзининг қимматбаҳо зебзийнатларини унга инъом қилиб юборади. Хуллас, онасидаги мардлик эркакларга хос шижоат соҳиб бўлган Султон Бахтбегимда бўй кўрсатган. У отасига хиёнат қилган эри Муҳаммад Мирак вафотидан кейин (у Шохрух Мирзо томонидан 1388 йили қатл этирилган), Амир Довудбек Дўғлатнинг ўғли Сулаймоншоҳга узатилган. Султон Бахт бегим эри Сулаймоншоҳ қарашларига содиқ қолган. Сулаймоншоҳ Халил Султонга садоқат билан хизмат қилгани каби, Султон Бахт бегим ҳам унинг йўлидан бориб, Мироншоҳ Мирзо ёнида бўлаган. У мағрур ва айни вақтда камторона ҳаётни хуш кўрган. Ҳолбуки, кимсан соҳибқироннинг қизи ўз хомийлари Мироншоҳ ва Сулаймоншоҳлар вафотидан кейин Шохрух хузурига бориб, шоҳона ҳаёт кечирса ҳам бўларди. Аммо у салтанат ичкарасида бўлишни хоҳламайди. У 66-67 йил умр кўрган, Эроннинг Нишопур шаҳрида яшаган ва шу ерда вафот этган. Ибн Арабшоҳ бу ҳақда: “Нишопурда улуғвор хотун, Амир Соҳибқирон Амир Темур қизи Султон Бахт бека вафот этди”, деб ёзади. Худди шундай маълумот Фасиҳ Хавофий китобининг 1429-1430-йиллар воқеалари акс этган қисмида ҳам келтирилган. [12]

Робия Султон Бегим, (тахминан 1435-1485) Улуғбекнинг Абулхайрхонга турмушга чиққан қизи. У Абулхайрдан учта ўғли кўрган: Кўчкунжи Хон,

Суюнчхўжа Хон ва Оқ-Бурун Султон. Робия Султон Бегим халқ томонидан ҳурматга сазовор бўлган ва сиёсатга таъсир кўрсатган. Чунончи, у жияни Муҳаммад Жукига Самарқанд учун курашда Абу Саидга қарши ёрдам сўраганда унга ёрдам берган. Америкалик олим Оллворс таъкидлаганидек, Робия Султон бегим «Шайбонийлар ва Темурийларни қариндошлик алоқалари билан боғлади ва икки рақиб гуруҳ ўртасида сиёсий иттифоқ тузди».

Робия Султон Бегим 1485 йилда вафот этган. Унинг қабр тошида "яхши ишлар билан танилган ва олийжаноблиги билан ажралиб турарди", деб ёзилган. «Абулхайрхон тарихи» асарида у «шаҳина, буюк она, бешик ва энг юқори парда, ўз даврининг Билқиси» деб аталган (яъни, Сава маликасига нисбат берилган). Унинг шарафига мақбара қурилган бўлиб, у 19-аср охиригача сақланиб қолган ва 1980 йилда қайта қурилган. [13]

Зебунисо Бегим. Абу Зафар Муҳийиддин Муҳаммад Аврангзеб (тахтбезаги) Оламгирнинг қизи, 1639 йил Деҳлида туғилган. Зебуннисо бегим ўз замонасининг фозила аёлларидан Ҳафиза Марям Бону кўлида савод чиқарган. Отаси Зебуннисонинг шоирлик истеъдодини пайқаб, унга ўз даврининг етук олимларидан Мулло Муҳаммад Ашраф Исфаҳоний ва Мулло Жовонни муаллим қилиб тайинлайди. Зебуннисо бегим забардаст шоира, етук олима, уста танбур чертувчи созанда ва моҳир хаттот бўлиб етишади. Араб-форс тилларининг сарфу наҳв (морфология ва синтаксис)ини, фикҳ (қонуншунослик), мантиқ, фалсафа, тарих фанларини пухта ўзлаштиради. У настаълик, нақш ва шикаста хатларини зўр маҳорат ила битган. Куръонни бир неча маротаба ҳуснихатда кўчирган ва ёддан қироат билан ўқиган. Зебуннисо бегим араб ва форс тиллари сарфу наҳвини эгаллаб, шу тилларда ҳам ижод қилди.

Зебуннисо бегим олимларга, шоирларга ва санъат аҳлларига ҳомийлик кўрсатиб, уларга маош тўлаб турган. «Олами Ислом» тазкирасида «Зебуннисо бегим отаси ҳукмдорлик билан қозонолмаган шуҳратни илм ва одоб билан қозонган», деб эътироф этилган. Зебуннисо бегим бир қатор шогирдпешаларни илм-маърифат, одоб ва ғазалиёт бобида тарбиялаб, камолотга етказган. Шарқнинг машҳур шоири Мирзо Абдуқодир Бедил ўз қизини Зебуннисо бегим тарбиясига топширган. Зукко олима, ҳассос шоира бўлмиш гўзаллар гўзали Зебуннисо бегим отаси шоҳ Аврангзеб Оламгирнинг яқин маслаҳатчиси ҳам эди. [14]

Зебуннисо бегимнинг ҳаёт йўли афсонавий воқеаларга бой. Унинг насли ота тарафидан ҳам, она тарафидан ҳам Бобур подшоҳга бориб туташади. Демак, шоҳ қизи, боз устига ақл ва идрокда тенгсиз, юксак шеърый истеъдод соҳибаси,

назм мулкининг маликаси, маликалар ичра гўзали... Зебуннисо бегим ҳусну латофат ва малоҳатда беназир, фазилатда беқиёс бўлса-да, ўзининг 63 йиллик умри давомида ўзига муносиб, ҳамдарад ёр топа олмади. У 1702 йилда 63 ёшида Дехлида вафот этди. Уни Дехлидаги «Зарзарий» қабристонига дафн қилишган. [15]

Нодирабегим. Нодирабегим тахаллуси билан ижод қилган Моҳларойим 1792 йилда Андижон ҳокими Раҳмонқулибий оиласида таваллуд топади. Унинг онаси Ойшабегим оилавий силсиласига кўра Заҳириддин Муҳаммад Бобур наслига мансуб маърифатли аёл бўлган. Моҳларойимнинг таълим тарбияси айнан шу муҳитда камолотга етди ва у халқимизнинг тарихи, маданияти, илм ва адабиёти равнақидан жуда яхши хабардор бўлиб вояга ети. Шеърятга жуда эрта ҳавас қўйган Моҳларойим Навоий, Жомий ва Бедил каби алламоларнинг асарларини ўқиб, улардан беҳад баҳраманд бўлган.

Нодирабегим ўз вақтида сиёсатга аралшиб, нотавон ўғил Муҳаммадалихонни инсофга, адолатга чақиради, давлат ва раъиятни бошқаришда унга яқиндан ёрдам беришга ҳаракат қилади. Гарчи шоиранинг ҳаёти фожиёна яқун топган бўлса-да, шеърлари куйга солиниб, ижро этиб келинмоқда, шунингдек, шоиранинг адабий мероси ўзининг ғоявий-бадиий аҳамияти нуқтаи назаридан мумтоз шеърятнинг гўзал намуналаридан саналади.

Келтирилган маълумотларга асосланиб, Темурий маликаларнинг давлат бошқарув ишларида маслаҳатчи, сиёсат, адабиёт ва ижтимоий соҳаларда эркин фаолият юритиб, тўғри қарорлар қабул қилганликлари ҳақида хулоса қилиш мумкин. Шунингдек, мазкур даврда нафақат Амир Темур давлатидаги аёллар, балки мамлакатнинг бошқа аёллари ҳам кўплаб соҳаларда фаол бўлишган. Жумладан, Амир Темур сипоҳлари яроғ-аслаҳалар, маош ва бошқа зарур нарсала билан таъминлашга алоҳида эътибор берди. Жангчиларнинг хизматларини қадрлайди ва ўзини кўрсатганларга «Баҳодур» унвонини таъсис этади. Ҳатто, ҳарбий хизматга бир неча минг аёлларни ҳам жалб қилиб, уларга уруш техникасидан сабоқлар беради. Буларга жонли гувоҳ бўлган Ибн Арабшоҳ шундай ёзади: “Темур лашкарлари орасида аёллар ҳам бўлиб, улар душман билан бўлган тўқнашувларда матонат кўрсатар эдилар. Найза санчишда, қилич ўйнатишда ва камондан мўлжалга олишда моҳир эркаклардан кўра устарақ эдилар”. [16]

Темурийлар сулоласига мансуб бўлмаган, аммо Туркистон сиёсий ҳаётида ўзига хос ўринга молик аёллардан яна бири – бу *Қурбонжон додхоҳдир*. Қурбонжон Маматқизи, Олой маликаси номи билан шуҳрат қозонган

Қурбонжон додхоҳ 1811 йили Ўш яқинидаги Модди қишлоғида таваллуд топган. Қўқон хонлиги вазири Олимбек додхоҳ Ҳасанбой ўғли (1800-1863)нинг рафиқаси бўлган. Олимбек додхоҳ ҳокимият учун курашларда сарой фитнаси натижасида ўлдирилгач (1863), Қурбонжон додхоҳ эри ўрнига бир муддат Андижон ҳокими бўлган. Сўнгра фарзандларини олиб, ўз овулига жўнаб кетган. Бухоро амири Музаффархон жасур ва довиюраклиги боис Қурбонжонга “додхоҳ” унвонини берган. Амир ёрдамида Қўқон тахтини қайта эгаллаган Худоёрхон Қурбонжон додхоҳни Олай воҳасининг ҳокими қилиб тайинлайди (1865). Унинг катта ўғли Абдуллабек эса Ўшда ҳокимлик қилади. Маълумотларга қараганда, Қурбонжон додхоҳ билан Қашқардаги Еттишаҳар уйғур давлати ҳукмдори Ёқуббек ўртасида ҳам яхши муносабатлар ўрнатилган.

Қўқонда хон зулми ва чор Россияси мустамлакачилигига қарши кўтарилган Пўлатхон кўзғолонида Қурбонжон додхоҳ ва унинг фарзандлари - Абдуллабек, Маҳмудбек, Ҳасанбек, Ботирбек ва Қамчибек ҳам қатнашган. Пўлатхон кўзғолони бостирилгандан кейин Олай воҳасидаги аҳоли Қурбонжон додхоҳ бошчилигида курашни давом эттиради. Қўзғолон бостирилгач (1876), Туркистон генерал-губернатори Кауфман томонидан Қурбонжон додхоҳ авф қилинади. Олай воҳасидаги ички бошқарувда Қурбонжон додхоҳ ўз мустақиллигини сақлаб қолган. Қурбонжон додхоҳ ҳақида Фарғона водийси аҳолиси ўртасида кўплаб кўшиқлар ва ривоятлар тўқилган. Модди қишлоғида уй-музейи мавжуд. Фарғона ва Ўшда кўчалар, мактаблар унинг номига қўйилган [17].

Кўриниб турибдики, Ватанга содиқлик ва жанговарлик ғоялари, бадиий ижодда мукамаллик, ижтимоий ҳаётда фаоллик, сиёсатда зукколик Шарқ аёлларида ҳам юксак даражада бўлган ва бу, ўйлаймизки, таҳсинга ҳамда янада чуқур илмий таҳлилга арзигулик мавзудир.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES):

1. Абу Бакр Муҳаммад Жаъфар ан-Наршахий. Бухоро тарихи. - <https://studylib.ru/doc/6272081/abu-bakr-narshaxiy.-buxoro-tarixi--1->).
2. Шамсиддик Камолиддин. Хотун. Қадимий туркий маликалар. – Мозийдан садо”, 4(24), 2004, 12-бет.
3. Азамат Зиё. Ўзбек аёллари тарих сахнасида. – Т., “Фан” нашриёти. 2002., 12-13-бетлар.
4. Азамат Зиё. Ўзбек аёллари тарих сахнасида. - Т., “Фан” нашриёти. 2002, 29-бет.
5. Муҳаммаджонов А. Темур ва темурийлар салтанати (Тарихий очерк). – Т., 1994, 34-бет.

6. Қаранг. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур (Темур тарихида тақдир ажойиботлари). – Т., 1992, 6-б.; Руи Гонселос де-Кливиho. Дневник путишествия ко двору Темура в Самарканд в 1403-1406 годах. - Подлинный текст с переводом и примечаниями И.И.Срезневского. СПб, 1881. С.238; Якубовский А.Ю. Тимур (опыт краткой характеристики) Вопросы истории. 1946. №8-9. С. 53.
7. Муҳаммаджонов А. Темур ва темурийлар салтанати (Тарихий очерк).Т., 1994. 45-46-бетлар; Файзиев Т. Заҳриддин Муҳаммад Бобур унинг авлодлари. Т., 1996, 12-бет.
8. (Бобур Энциклопедияси. - Т., “Шарқ” нашриёти, 2014, 401-402-бетлар).
9. Файзиев Т. Темурийлар шажараси. - Т., 1995, 291-293-бетлар.
10. Бобур Энциклопедияси. - Т., “Шарқ” нашриёти, 2014, 347-бетлар.
11. Низомиддин Шомий. Зафарнома. - Т., “Ўзбекистон”, 2014, 123-бет.
12. <https://tavorix.islamonline.uz/site/item/1241>
13. <https://tavorix.islamonline.uz/site/item/1236>
14. Бобур Энциклопедияси.-Т., “Шарқ” нашриёти, 2014, 256-257-бетлар.
15. <https://tavorix.islamonline.uz/site/item/569>
16. Қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. I-II китоблар. - Т., “Фан” нашриёти, 2019 й.
17. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1-китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. - Т., 2000, 175-178-бетлар.